

Volker Weidermann

Zomer van de vriendschap

Oostende, 1936

Roman

Vertaling Els Snick

Cossee
Amsterdam

Het is zomer aan zee, de kleurige strandcabines glimmen in de zon. Stefan Zweig zit driehoog in de loggia van Maison Floréal, een grijswitte villa op de brede zeedijk van Oostende. Hij staart naar de zee. Daar heeft hij altijd van gedroomd, van dit enorme uitzicht op de zomer, op de leegte, schrijvend en kijkend in de verte. Een verdieping hoger woont zijn secretaresse Lotte Altmann, die al twee jaar zijn geliefde is, ze zal zo meteen met de schrijfmachine naar beneden komen, hij zal haar zijn nieuwste boek dicteren, en telkens weer terugkeren naar die ene passage waar hij blijft steken, waar hij vast zit. Zo gaat het nu al een paar weken lang.

Joseph Roth zou misschien wel kunnen helpen. Straks ontmoet hij zijn oude vriend zoals elke namiddag in Café du Parc. Of een van de vele anderen, een van de spotvogels, een van de strijders, een van de plaagduivels, een van de verliefden, een van de sportievelingen, een van de drinkers, een van de babbelaars, een van de stilzwijgende waarnemers. Een van de velen die dagelijks op de zeedijk zitten, wachtend tot ze terug naar huis kunnen. Die zich elke dag het hoofd breken over de vraag wat ze kunnen bijdragen aan een ommekeer in de wereldgebeurtenissen. Waardoor ze terug zouden kunnen naar hun vaderland,

om dan misschien ooit opnieuw hierheen te komen. Naar dit vakantiestrand. Om uit te rusten dan. Nu zijn ze vluchtelingen tussen de vakantiegasten. De immer opgewekte Hermann Kesten, de strijdlustige Egon Erwin Kisch, de struise Willi Münzenberg, champagnemerel Irmgard Keun, waterrat Ernst Toller, strateeg Arthur Koestler, vrienden, vijanden, mensen met een verhaal, die door de grillige loop van de wereldpolitieke gebeurtenissen in deze julimaand op het strand van Oostende zijn aangespoeld. Die verhalen vertellen om zich tegen de ondergang te verzetten.

Het is de zomer van 1936. Stefan Zweig kijkt door de hoge ramen uit over de zee en denkt ontroerd, bang en blij tegelijk aan het gezelschap van vluchtelingen dat hij zo meteen weer zal opzoeken. Enkele jaren geleden nog bestond zijn leven alleen maar uit succes, door velen bewonderd, door velen benijd. Nu leeft hij in angst, zit hij vast aan honderden verplichtingen, aan honderden onzichtbare ketens. Er bestaat geen oplossing, er is geen enkel houvast. Maar er is deze zomer waarin alles nog één keer anders kan zijn. Hier, aan deze brede promenade met haar weelderige hotels, haar belle-époquevilla's, haar schitterende casino, dat fenomenale paleis van geluk. Vakantiestemming, ambiance, crèmeries, parasols, sloomheid, wind en bontgekleurde houten strandcabines.

*

Het is lang geleden dat hij hier voor het laatst is geweest. In Oostende begon voor hem in 1914 het ongeluk; met de

nieuwsberichten, met de krantenjongens die op de strandpromenade elke dag nerveuzer hadden staan roepen, nerveuzer en tevredener, omdat ze beter verkochten dan ooit.

Vooraf de Duitse badgasten hadden hun de kranten uit de handen gerukt. De jongens riepen de krantenkoppen zo hard ze konden: 'La Russie provoque l'Autriche', 'L'Allemagne prépare la mobilisation'. En ook de bleke, voorname Stefan Zweig, met zijn deftige pak en zijn fijn omrand brilletje, die een paar kilometer verderop in De Haan met vakantie was, had dagelijks de elektrische tram naar Oostende genomen om 'dichter bij het nieuws te zijn'. De krantenkoppen brachten hem in een verheven stemming, bezorgden hem een aangenaam opgewonden gevoel. Hij wist natuurlijk wel dat al dat tumult snel tot bedaren zou komen, maar zolang het kon wilde hij er ten volle van genieten. Van de kans op een grootse beleving. Op een oorlog. Op een grandioze toekomst, op een wereld in beweging. Hij genoot van de blik op de gezichten van zijn Belgische vrienden. Zij waren de afgelopen dagen bleek weggetrokken. Ze voelden er niets voor om het spel mee te spelen. Ze leken de hele zaak op de een of andere manier ernstig te nemen. Stefan Zweig moest lachen. Hij lachte om de armetierige groepjes Belgische soldaten op de zeedijk, om het hondje dat een machinegeweer op een karretje achter zich aan trok. Hij lachte omdat zijn vrienden het allemaal zo bloedserieus namen.

Hij wist dat ze nergens bang voor hoefden te zijn. Hij wist dat België een neutraal land was, hij wist dat Duitsland en Oostenrijk nooit een neutraal land zouden binnenvallen. 'Jullie mogen me aan deze lantaarnpaal opkno-

pen als de Duitsers hier ooit binnenmarcheren,' riep hij zijn vrienden toe. Ze vertrouwden het niet. En met de dag betrokken hun gezichten meer.

Waar was zijn geliefde België ineens gebleven? Dat land van vitaliteit, kracht en energie, waar het leven zo intens en helemaal anders was. Juist daarom hield hij zo van dit land, van deze zee. En daarom had hij zo veel bewondering voor de grootste nationale dichter.

De in het Frans schrijvende Vlaming Emile Verhaeren was Zweigs eerste intellectuele liefde geweest. Bij hem had hij als jongeman voor het eerst het gevoel van een grenzeloze bewondering voor iemand gehad. Nog nooit had hij zoiets overweldigends ervaren als de poëzie van Verhaeren. Hij had er zijn eigen stijl mee geoefend, eerst door de gedichten na te bootsen, daarna door ze te bewerken en uiteindelijk had hij ieder gedicht afzonderlijk in het Duits vertaald. Dankzij hem was Emile Verhaeren in Duitsland en Oostenrijk beroemd geworden. In 1913 publiceerde Zweig bij uitgeverij Insel een boek waarin Verhaeren als de grootste dichter ooit werd voorgesteld. Hij schreef: 'Het is de hoogste tijd dat Emile Verhaeren onder de aandacht wordt gebracht, de belangrijkste en misschien wel de enige hedendaagse dichter die zich literair van de huidige tijd bewust is geworden en die dat gevoel in gedichten heeft omgezet, de eerste die met een grenzeloze bezieling en een onvergelijkbaar talent onze tijd in poëzie heeft gegoeten.'

De geestdrift van Verhaeren, zijn enorme levensvreugde en vertrouwen in de toekomst hadden meegespeeld toen Zweig in juni 1914 besliste naar de Belgische kust af

te reizen. Om zijn eigen enthousiasme te sterken aan dat van Verhaeren. En om de man te ontmoeten die de gedichten schreef die Stefan Zweig in het Duits vertaalde. Zoals bijvoorbeeld 'Geestdrift', dat zo begint:

*Als wij elkaar daadwerkelijk bewonderen
En vast geloven in elkaar vol vuur,
Komt gij, geleerden, denkers, gij, apostelen,
De wet op 't spoor tot in het verste uur.*

Het zijn lofzangen op het leven. Droomlandschappen. Met heldere blik wordt net zo lang naar de wereld gekeken tot ze bevattelijk wordt en samenvalt met het gedicht dat haar prijst. Deze liefde voor de wereld en deze geestdrift waren hard bevochten, moeizaam aan een sombere werkelijkheid ontworsteld.

*Ik heb de koorts lief in mijn oogzenuw, mijn brein,
Mijn hart dat leeft van bloed, mijn borst die beeft van 't hart,
Ik heb de mens lief en de wereld, aanbid kracht die mijn
Kracht néémt en mijn kracht gééft aan mensdom en heeal.*

*Want leven is blij nemen en blij geven.
Gelijk aan mij is al wie, evenzeer verrukt,
Zoals ikzelf gretig en hevig leven
Wil en 's levens felle, rode wijsheid plukt.*

Twee uitbundige en hartstochtelijke mannen hadden elkaar gevonden. Emile Verhaeren en Stefan Zweig. Hoezeer verheugde zich de jonge Oostenrijker op de gesprek-

ken met de grootmeester van de krachtige emoties.

De aanslag op de Oostenrijkse troonopvolger Franz Ferdinand op 28 juni 1914 stuurde zijn reisplannen niet in de war. De wereld leek een veilige plek voor eeuwig en altijd. Stefan Zweig had al zo veel crisissen meegemaakt. Het was dit keer niet anders. Ook deze crisis zou voorbijgaan zonder enig spoor achter te laten. Zoals het zijn hele leven al was geweest.

Het was de bedoeling dat Zweig na zijn vakantie in De Haan bij Emile Verhaeren op bezoek zou gaan in diens landhuis in Caillou-qui-Bique, om er gedichten te vertalen. Zweig en Verhaeren hadden elkaar leren kennen bij beeldhouwer Charles Van der Stappen in Brussel. Verhaeren poseerde er voor een buste toen Zweig toevallig bij de kunstenaar op bezoek kwam. Verhaeren had zijn jonge bewonderaar hartelijk als altijd begroet. Een beetje vreemd vond de breedgesnorde Belg de vurige adoratie van de jonge Zweig wel. Maar hij liet het zich welgevalen. Ze zagen elkaar korte tijd later terug om uitvoeriger over allerlei zaken te spreken, over nieuwe gedichten, toneelstukken, maar ook over hun liefdesleven. Vrouwen waren vooral Stefan Zweigs geliefkoosde onderwerp.

Tijdens dat verblijf aan de Belgische kust in 1914 leerde Zweig nog een bijzondere Vlaming kennen. Iemand die zich liet fotograferen terwijl hij fluit speelde op de daken van de stad en aan de kost kwam met het vervaardigen van maskers en karikaturen. Zijn eerste tentoonstelling als kunstschilder had in de tapijtenwinkel van een vriend plaatsgevonden. Eén keer per jaar organiseerde hij het 'Bal du rat mort', een gemaskerd bal waarbij hij samen

met zijn vrienden verkleed door de stad trok. Dat bal werd van jaar tot jaar populairder. De man heette James Ensor. Verhaeren gaf Zweig zijn adres en een aanbevelingsbrief.

Zweig ging naar de winkel van Ensors moeder in de Vlaanderenstraat. Ze verkocht carnavalsmaskers, schelpen, zeemansprenten en gedroogde zeesterren in een smal huis met onderaan een grote etalage waarin de zonderlinge koopwaar aan onzichtbare draden hing. Zweig liep de winkel binnen. Jazeker, haar zoon was boven, hij kon gewoon doorlopen. Een donkere, smalle gang met rode tapijten en maskers met grijnzende tronies aan de muren in de traphal. Hij kwam langs een piepklein keukentje waar rode emailpotten op het vuur stonden en een kraan lekte. Op de tweede verdieping zat een man achter een piano, hij had een eenvoudig hoedje op en speelde zachtjes voor zich uit. Hij leek niets te merken van wat er om hem heen gebeurde. Boven de piano hing een heel groot schilderij, honderden mensen, tegen elkaar aan gedrukt en met krankzinnige maskers op, liepen met z'n allen één richting uit. Hun onnatuurlijke gezichten hadden schrille kleuren, lange neuzen en holle ogen. Een dodenbal, een volksfeest voor de dood, één grote razernij. Zweig bleef als aan de grond genageld staan. Dat was niet zijn België. Hier woonde de dood, hier werd de dood vereerd. Op de ronde tafel stond een vaas met een grote ruiker stoffige pluimgrassen, rechts op de schoorsteenmantel stond nog een vaas met Chinese afbeeldingen en erbovenop een lachende, tandeloze doodskop die een dameshoedje met verwelkte bloemen ophad.

De man aan de piano zat voortdurend te spelen en

te neuriën. Stefan Zweig bleef een tijdje roerloos staan, draaide zich om en vluchtte langs de smalle rode trap naar beneden en door de schelpenwinkel naar buiten, de straat op, terug naar de zon en het licht. Hij wilde hier zo snel mogelijk weg, weer zorgeloos zijn, iets eten, tot zichzelf komen.

Hij haastte zich naar de vrouw die met hem meegekomen was. Ze heette Marcelle, hij vond haar fantastisch. Niet om mee te trouwen, lieve deugd nee, het was eerder iets voor een roman. Een verhaal dat hij later zou kunnen beschrijven. Over hoe het leven zich plotseling in al zijn intensiteit aandient, als een sprong in de diepte, een vlucht omhoog. Een onverwachte, overweldigende passie. Een Stefan Zweigverhaal. Beleefd om erover te schrijven.

Zijn echte geliefde, Friderike von Winternitz, was thuisgebleven, in Oostenrijk. Ze maakte geen aanspraak op hem, ze kon geen aanspraak maken, want ze was getrouwd met een andere man. En dus schreef ze aan Zweig dat hij zich in Oostende maar goed moest vermaken met zijn liefje. En genieten van de zomer. De heerlijke zomer van 1914, waar Stefan Zweig ook in latere jaren altijd aan terugdenkt als hij het woord 'zomer' uitspreekt. Aan de twee vrouwen in zijn leven, aan de zon, de zee, de vliegers in de lucht, de badgasten uit de hele wereld, de aanbeden dichter, een strand dat langzaam leegloopt.

De Duitse vakantiegasten vertrokken het eerst uit België, daarna ook de Engelsen. Zweig bleef. Zijn opwinding nam toe. Op 28 juli verklaarde Oostenrijk de oorlog aan Servië, de troepen waren tot aan de grens met Rusland opgerukt.

Nu moest ook Stefan Zweig gaan inzien dat het weleens ernstig zou kunnen worden. Op 30 juli 1914 kocht hij een kaartje voor de exprestrein Oostende-Wenen. Het was de laatste trein die uit België richting Duitsland vertrok.

De wagons zaten allemaal overvol, de mensen stonden in de gangen. Het gonsde van de geruchten. Elk bericht werd serieus genomen, en toen de trein de Duitse grens naderde en plotseling in het open veld bleef staan en Stefan Zweig zag dat goederentreinen uit de andere richting kwamen, bedekt met zeilen waaronder de omtrekken van kanonnen te zien waren, begon het hem te dagen: zijn trein reed de oorlog tegemoet, een oorlog die niet langer te stoppen was.

*

Stefan Zweig werd door een roes bevangen. Hij begon weer een dagboek te voeren en schreef alles meteen, aandachtig en heel precies op. Hij kon onmogelijk de slaap vatten, hij trilde, hij schreef: 'Ik ben helemaal op, ik kan niets eten, de zenuwen razen door mijn lijf.' Hij schaamde zich tegenover zijn vrienden toen hij op 3 augustus nog steeds niet onder de wapens geroepen was. Zelfs Hugo von Hofmannsthal had zijn oproepingsbrief al gekregen. Hij schaamde zich vooral tegenover de vrouwen. Hij voelde hun blikken. Wat doe je hier nog, jongeman, leken ze te vragen. Hij wist het zelf niet.

Hij verrichtte krijgsdienst aan zijn eigen bureau, hij schreef in een krantenartikel dat hij omwille van de oorlog naar huis gekomen was en rechtvaardigde voor zichzelf

in zijn dagboek dat slechts de allerlaatste regels van dat artikel niet helemaal klopten: ‘Nooit heb ik meer van Wenen gehouden en ik ben blij dat ik juist nu de weg ernaartoe heb gevonden.’ Maar in zijn dagboek tekende hij op: ‘De verwarring was compleet toen ik op 31 juli in Wenen aankwam. De mensen stonden urenlang rond een oproepingsbevel dat in een erbarmelijk en onbegrijpelijk Duits was opgesteld. ’s Avonds probeerden sommigen, militaire verenigingen, enthousiasme voor te wenden, maar het klonk totaal niet overtuigend.’

Onschuldige leugentjes. Het was oorlog. De waarheid was dood.

En toch geloofde Zweig ieder woord dat hij in de Duitse en Oostenrijkse kranten las, dat in Duitsland de waterputten vergiftigd werden, dat weerloze Duitsers tegen de muur waren gezet en doodgeschoten. En toen, op 4 augustus, een bericht dat insloeg als een bom. Duitsland is België binnengevallen! Is dat krankzinnig of geniaal? Hij kon niet geloven dat dit goed zou aflopen. Duitsland en Oostenrijk joegen de hele wereld tegen zich in het harnas. Het liefst had Stefan Zweig geslapen, een halfjaar lang, om deze ramp niet te hoeven meemaken. Hij beefde van angst. Het was niet voor zijn vrienden in België dat hij vreesde, niet om dat kleine neutrale land waar de Duitse troepen waren binnengevallen om zo snel mogelijk Parijs te bereiken. Niet om zijn België, dat kleurrijke landje met zijn Vlamingen en Walen, met zijn vitalisme, zijn levensvreugde, zijn zinnelijkheid, dat hij nog maar een jaar eerder in zijn boek over Verhaeren als de belichaming van het ware Europa had verheerlijkt, dat zich door de eeuwen

heen heldhaftig tegen buitenlandse bezetters had verzet. 'Ze wilden destijds niets dan hun onbekommerde, vrolijke leventje blijven leven, het vrije, dionysische genot, het imperium van de begeerlijke zinnen, ze wilden hun mate-loosheid behouden als maat. En ze zijn aan dat leven ten onder gegaan.' Zijn België. Het was ineens heel ver weg. Zweig vreesde nu vooral voor Duitsland. En voor Oostenrijk.

Hij rende door de straten van Wenen om nieuws te vergaren, geruchten te horen, over triomfen van het Duitse leger. Als er plotseling werd aangekondigd dat het ministerie van Oorlog een belangrijke overwinning te melden had, haastte hij er zich samen met duizenden anderen naartoe. Ze zwermden rond de verlichte vitrinekasten als insecten in de nacht. En alweer werd er geen melding gemaakt van een gewonnen oorlog. Alweer een slapeloze nacht.

Stefan Zweig wilde weg, hij wilde naar het front. Hij liet zijn baard staan om er mannelijker uit te zien, stoer en strijdvaardig. Op de dag van de Duitse inval in België maakte hij zijn testament op. Hij haalde een grote som geld uit de kluis van zijn bank. Hij noteerde in zijn dagboek: 'De Duitse overwinningen zijn fantastisch!' Hij verkeerde in een roes. Hij triomfeerde. Hij schreef: 'Eindelijk weer vrij ademhalen!' En hoe benijdde hij het triomferende Berlijn.

En zelfs jaren later, wanneer hij allang een wereldberoemd pacifist, een wereldberoemd schrijver geworden is en de wereld al een paar keer ten onder heeft zien gaan, schrijft

hij in zijn boek *De wereld van gisteren* dat hij deze augustusdagen nooit had willen missen, ondanks alle gruwel, ondanks zijn afschuw van de oorlog. In die dagen is alles vernield. Eens en voor altijd aan gruzelementen geslagen. Maar wat was het een groots moment. ‘Meer dan ooit voelden honderdduizenden mensen wat ze eigenlijk in vredes-tijd hadden moeten voelen: dat ze allemaal één zijn.’

Zweig stuurde dweperige brieven naar de vrouw van Richard Dehmel, de meest bevlogen oorlogsvrijwilliger onder de Duitse dichters, die zich al meteen na het uitbreken van de oorlog niet alleen te velde maar ook aan de schrijftafel met vlammende, nationalistische oorlogsgedichten had laten opmerken. ‘Mocht de vernietiging van de staat ook het einde betekenen van het grenzeloze en fantastische engagement van ons volk,’ schreef hij aan Ida Dehmel, ‘alleen al door deze gedichten moesten we dankbaar zijn voor alle gevaar en geestelijke nood.’

Helaas voor Zweig volgde ook vanuit het andere kamp een reactie. Op 9 november sprak hij in zijn dagboek over ‘een kleine catastrofe in mijn leven’. Want zijn leermeester, geestelijk vader, grote voorbeeld, zijn Belgische vriend Emile Verhaeren, had ook gereageerd met gedichten over de oorlog, die niet alleen in België, maar ook in Duitse en Oostenrijkse kranten werden afgedrukt. Het waren de eerste in het Duits verschenen gedichten van de Belg die niet door Stefan Zweig vertaald waren. Zweig was er al een tijdje van op de hoogte dat Verhaeren over de oorlog wilde gaan schrijven. En hij had hem via hun gezamenlijke vriend Romain Rolland bezworen ‘slechts die feiten

in verzen te gieten en dus te vereeuwigen die zeker waar gebeurd zijn'. Maar Verhaeren zette de gruwelijke roddels over Germaanse wandaden in lyrische waarheden om: verkrachte maagden, afgesneden vrouwenborsten, afgehakte kindervoetjes in de zakken van de Duitse soldaten. Alles in de poëtische toon van de beelddronken levensdichter die Zweig zo bewonderde.

*O! Trieste zon die Vlaanderens getuige was
Van brandende gehuchten, steden in de as
En van de lange gruwel, van de misdaden, begaan
Door de bloeddorstige, sadistische Germaan!*

Stefan Zweig kon niet bevatten dat dit dezelfde persoon was die hij zo bemind en aanbeden had. Deze regels kwamen van iemand die voor hem symbool had gestaan voor het beste wat Europa te bieden had, die hem had geleerd 'dat alleen een volkomen mens een goede dichter kan zijn'. En Zweig vroeg zich wanhopig af of het niet allemaal verkeerd was geweest – de grondslag van zijn leven, zijn vertaler- en dichterschap.

Het ergste aan dit gedicht over België was het verwijt van de Duitse barbaarsheid. De bewering dat het er in deze oorlog niet met fatsoenlijke, beschaafde middelen aan toeging. De oorlog zoals Stefan Zweig zich die voorstelde, was er een van heldenmoed en offerbereidheid voor een noodzakelijke en goede zaak. En ook de vijand moest zich correct gedragen. 'Zo zou ik niets liever willen dan als officier tegen een beschaafde vijand te mogen oprukken,' schreef Zweig, zoon van een Weense textielabrikant, aan

Anton Kippenberg, zijn Duitse uitgever. Zweig had heel romantische voorstellingen van de oorlog. Een elegante ruiter, welgemanierd, die met de sabel ten strijde trekt tegen een geciviliseerde vijand, zoals bijvoorbeeld het Franse volk.

Hij benijdde de Duitsers in die maanden niet alleen om hun overwinningen, hij benijdde hen vooral om hun vijanden. Zweig wilde niet tegen Rusland gaan strijden, niet tegen barbaren, Slaven, vijanden van de beschaving. In zijn brief aan uitgever Kippenberg maakte hij bovendien duidelijk dat hij niet zat te wachten om te vechten voor de buitenposten van de Donaumonarchie, die in de eerste oorlogsmaanden het meest bedreigd waren. De gebieden aan de Russische grens, waar de mensen Pools, Russisch of Jiddisch spraken. De onbekende, verre, nogal ruige streken in het oosten van het Oostenrijks-Hongaarse rijk. Zweig schreef aan Kippenberg: 'Dit verklaart misschien waarom zich van de Oostenrijkse intellectuelen tot op heden niemand vrijwillig voor het front heeft gemeld en dat zij die daarheen werden gestuurd zich zelfs weer lieten overplaatsen om aan het westelijk front te dienen: wij voelen ons te weinig verbonden met de oostelijke gebieden, wat u vast zult begrijpen. Brody ligt mij minder na dan Insterburg. In Brody zou niets me kunnen deren, in Insterburg zou ik doodsbang zijn voor de ondergang! Er is uiteindelijk slechts één iets wat mensen met elkaar verbindt, slechts de taal is thuis en vaderland in de waarste zin van het woord.'